

WIELKA WOJNA. PRÓBA POLSKIEGO SPOJRZENIA

Po raz pierwszy w „Przeglądzie Humanistycznym” pojawia się w niniejszym zeszycie tematyka pierwszej wojny światowej, do czego skłoniło redakcję 100-lecie jej wybuchu. Zainteresowanie Wielką Wojną okazało się duże: na zaproszenie redakcji nadesłano tak wiele tekstów, że redakcja postanowiła przygotować drugi zeszyt poświęcony tej tematyce. Obserwując po latach milczenia rosnące ostatnio zainteresowanie środowiska historycznego pierwszą wojną światową, zaproponowaliśmy potencjalnym autorom – historykom, literaturoznawcom, socjologom, antropologom, kulturoznawcom – nowoczesne spojrzenie na pierwszą wojnę światową, interdyscyplinarne i na pograniczu antropologii oraz socjologii, jako wydarzenie wyzwalające najróżniejsze zmiany zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i szerszych struktur. Postawiliśmy przed badaczami takie problemy, jak człowiek w sytuacji wojennej, wobec śmierci i kalectwa, mobilność wymuszona i wspólnota pokoleniowa doświadczeń wojennych, zniszczenia miast, brutalizacja przekazu ideologicznego i pokłosie wojny w kulturze czy też funkcjonowanie państw w sytuacji wojennej. W przedstawianym czytelnikom zeszycie tekstów *stricto* historycznych jest stosunkowo najmniej (część zostanie zamieszczona w ostatnim tegorocznym zeszycie nr 6), są one za to wyrazem wybitnie nowoczesnego spojrzenia na materię historyczną, wykorzystującego metodologię innych dziedzin humanistyki. I odwrotnie – podjęcie przez literaturoznawców, kulturoznawców, antropologów, psychologów społecznych tematyki wojennej w kontekście Wielkiej Wojny wydaje się dla nauk historycznych szalenie inspirujące. Niniejszy zeszyt prezentuje kilka takich ciekawych prób.

Zeszyt otwiera stosunkowo tradycyjne ujęcie Piotra Podemskiego. W rozprawie *Fałszywy Mesjasz? Woodrow Wilson i „kalekie zwycięstwo” amerykańskiego progresywizmu w Europie 1917–1919 (na przykładzie sprawy włoskiej)* autor podjął się analizy ideowych źródeł polityki i dyplomacji Woodrowa Wilsona, wskazując, że charakterystyczne dla amerykańskiego prezydenta sztywne przywiązanie do zasad pragmatycznego progresywizmu wpłynęło na ukształtowanie jego nie zawsze skutecznej polityki wobec Europy. Skomplikowana sprawa włoska jest tu przykładem jej niepowodzenia.

Interesującą próbę zastosowania przez historyka narzędzi antropologicznych oraz odwołania się w tym zakresie do dziejów techniki wojennej podjął Antoni Michnik w rozprawie *1914–1918: narodziny sztuki prowadzenia nowoczesnej akustycznej wojny*. Jej autor pisze o roli *dźwięku* podczas Wielkiej Wojny nie tylko

w aspekcie powojennej traumy, wpływu ogłuszającego hałasu wybuchających pocisków na zdrowie psychiczne i fizyczne uczestników walk, ale także prezentuje nowe technologie wojenne, posługujące się *dźwiękiem* jako bronią, jak telegraf, telefon, wzajemne zagłuszanie sygnałów, coraz skuteczniejszy sprzęt podsłuchowy, czyli swoistą wojnę akustyczną. Antoni Michnik wskazuje na jej przykładzie, że Wielka Wojna to pierwszy w dziejach powszechny konflikt, który zapoczątkował funkcjonujący do dziś system współpracy wzajemnie się stymulujących sektorów nauki i technologii militarnej.

Pierwsza wojna światowa to także początek nowoczesnej wojny propagandowej, wykorzystującej wszystkie możliwe wówczas masowe media. Strony konfliktu stosowały na wielką skalę takie najnowsze formy komunikacji społecznej, jak pocztówki oraz plakaty, które genezą sięgają połowy XIX stulecia. Te pierwsze, wprowadzone do powszechnego obiegu w latach sześćdziesiątych XIX w., błyskawicznie stały się najtańszą i najpopularniejszą metodą komunikowania się; po dwóch dekadach po obu stronach Atlantyku pojawiły się tysiące kolekcjonerów, na których użytek publikowano pocztówki w seriach o najrozmaitszej treści. Ogromny – trudny wręcz dzisiaj do wyobrażenia – zasięg społeczny pocztówek sprawił, że zainteresowała się nimi demokratyzująca się polityka – już w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych funkcjonowały jako szczególnie ze względu na masowość pożądana forma przekazywania komunikatów propagandowych, np. podczas kampanii wyborczych, różnego rodzaju jubileuszy państwowych, dynastycznych. Przełom XIX i XX w., w kontekście nadciągającej wojny, zrodził pocztówkę satyryczno-propagandową, ośmieszającą wroga i popularyzującą pożądaną narodowe postawy i ideały, odwołującą się do stereotypów narodowych. W podobny sposób propaganda polityczna „zawłaszczyła” drugą formę przekazu, której pierwotna funkcja odnosiła się przede wszystkim do reklamy handlowej – plakatu. Kwestię tę analizuje Aleksandra Jakóbczyk-Gola w rozprawie *Plakat z Polską w tle. Prace Władysława Teodora Bendy w kontekście sztuki plakatu*, zwracając uwagę także na wymiar artystyczny tego rodzaju twórczości. Paweł Zajas w rozprawie *Transfer w czasach konfliktu. Aktorzy propagandy kulturowej w czasie pierwszej wojny światowej* podejmuje temat propagandy w czasie Wielkiej Wojny, nie tyle analizując aksjosemiotykę przekazu, ile problem formowania się i funkcjonowania maszyny propagandowej na różnych frontach oraz skuteczności *transferu przekazu*.

W prezentowanym zeszycie, jak już wspomniano na początku niniejszego wstępu, dominują teksty literaturoznawcze. Pięć dalszych rozpraw, układających się wyraźnie w drugą część zeszytu, to właśnie różne spojrzenia na reperkusje i echa Wielkiej Wojny w literaturze owej epoki. O traumie okopów, brutalności i dehumanizacji nowoczesnej wojny totalnej w obrazach literackich oraz artystycznych opowiada Dorota Sajewska w tekście *Doświadczenie żołnierza. Estetyczne i polityczne ramy nowoczesności*, przywołując wypowiedzi Waltera Benjamina, Erwina Piscatora i zwracając uwagę na twórców niemieckiego ekspresjonizmu, jak Otto Dix. Podobnie Paulina Urbańska poszukuje „wojennych” wątków w twórczości Franza Kafki w rozprawie *Podwójna narracja. Franz Kafka wobec pierwszej wojny światowej*. Monika Szczepaniak i Jan Zdunik w swoich rozprawach (odpowiednio „*Kwiaty żelazne*”. *Męskość militarna w wybranej prozie legionowej* oraz *Wojna nieprzedstawiona. Trzy metody pisarskie w reportażach legionowych Juliusza Kadena-Bandrowskiego*) dokonują podobnej analizy w prozie polskiej. Tekst Moniki Szczepaniak zwraca uwagę nowoczesnym zastosowaniem metodologii *gender* w odniesieniu do prozy pisarzy z kręgu Legionów Polskich, Jan Zdunik zaś przypomina

nieco zapomnianego Juliusza Kadena-Bandrowskiego, pisarza związanego ze środowiskiem piłsudczyków. Jeszcze inne spojrzenie proponuje Tomasz Wójcik, poszukując śladów doświadczeń, a raczej pamięci zbiorowej o pierwszej wojnie światowej w twórczości pisarza na wskroś współczesnego – Tadeusza Różewicza. Nie odgrywa ów konflikt może aż tak fundamentalnej roli dla twórcy, jak doświadczenie drugiej wojny światowej, ale z poezji wyłania się obraz Wielkiej Wojny jako wydarzenia, które „obudziło potwory”, wywołało eksplozję nienawiści narodowej, utrwaliło stereotypy narodów.

Prezentowany zeszyt nie stanowi, oczywiście, całościowego przeglądu badań polskiej humanistyki nad pierwszą wojną światową, podejmuje jednak próbę pokazania najciekawszych – zdaniem redakcji – metod, wniosków oraz spojrzeń na Wielką Wojnę.

Grażyna Szelaągowska